

ARTHUR ÉS CARLY
FLEISCHMANN

CARLY HANGJA

ÁTTÖRNI AZ AUTIZMUS FALÁN

Első kiadás
Könyvmolyképző Kiadó, Szeged, 2013

Azoknak, akik még nem találták meg belső hangjukat,
és azoknak, akik segítenek a keresésben.

Bár a világ tele szenvedéssel,
a kínok feletti győzelemre is akad példa bőven.

— *Helen Keller*

Bevezetés

Vége lett a napnak. Két kollégám az asztal másik oldalán ült a divatosan kényelmetlen klubfotelbe süppedve. Hátradőltem, és feltettem a lábam az asztalra.

– Micsoda szörnyű tárgyalás! – jegyeztem meg.

– Rémesek voltunk – felelte az egyik kolléga.

– Ez a sok blabla! – tette hozzá a másik.

– Volt egy pillanat – mondtam –, mikor elgondolkoztam, hogy te jó isten, ki dumál ennyit? Iszonyúan unom. Aztán rájöttem, hogy *én* vagyok.

Felneveltünk. Épp túl voltunk egy tárgyaláson. Egyikünk sem szimpatizált az új ügyféllel, de akkoriban, egy fiatal reklámügynökség alkalmazottaiként minden lehetőséget meg kellett ragadnunk a talpon maradásért.

– Lesz ez még jobb is! – zártam le a beszélgetést egy vállrándítással, és felálltam, jelezve, hogy vége a napnak, ideje hazamenni.

Kiléptem a trendi irodából, ahol a barátságos élcelődés megszokott dolog volt – egyik munkatársam a „szeretet epicentrumának” nevezte –, majd kocsiba szálltam.

Hazafelé, a Toronto belvárosában lévő kényelmes otthonom felé tartottam. Az autóban üvöltött a zene – valószínűleg The Fray vagy Creed szólt –, s én is énekeltem. A lehúzott ablakokon és a nyitott tetőablakon át langyos esti levegő áradt be. Annexen, a University Avenue-n és Yorkville-en átvágva azon tűnődtem, hogy lehet az, hogy számomra Toronto olyan gyönyörű és élhető város, a feleségemnek pedig egyáltalán *nem* az. Persze, tudni kell, hogy ő Torontóban nőtt fel, így egészen más szemmel látta. Én viszont kertvárosi gyerekként mindig a nagyvárosba vágytam, nem csoda tehát, ha le-nyűgözött Toronto, a világváros.

Alkonyodott, a lemenő nap arany fénnel itatta át a levegőt. A nyár harsány színei már megfakultak, jelezve a rövid ideig tartó évszak végének közeledtét. A juharfák levelei azonban új erőre kaptak, és az utakat szegélyező fák az arany és a vörös különböző árnyalataiban pompáztak.

Hazaértem. Ahogy leparkoltam a ház mögé vezető kocsi felhajtón, rögtön láttam, hogy Tammy, a feleségem nincs otthon. Nem volt ebben semmi szokatlan. Hétköznapi esténként általában vagy valamelyik gyereknek volt különórája, vagy Tammynek akadt elintéznivaló dolga. Megálltam, hogy szemügyre vegyem a hátsó bejárat mögötti nyugalom szigetét: a sövénykerítéssel körülvett, viruló kis kertet, a mészke burkolatú belső udvart és az évszakhoz képest még mindig üde pázsitot. Egy pillanatra megálltam a verandán, és a nyáron épített kerti vízesés csobogását hallgattam, majd mély levegőt vettem, hogy erőt gyűjtsek.

A konyhába vezető hátsó ajtó nyitva volt. Szokatlan, de nem aggasztó helyzet. Rendezett környéken laktunk, ahol szép, régi téglaházak sorakoznak, a szomszédok rendesek és maguknak valók. A nemrég felújított konyha békésnek tűnt, minden a helyén volt. A dada már megettette a gyerekeket, és elmosogatott.

– Hahó! – kiáltottam be az xboxozó kiskamasz fiam kuckójába. Valamit morgott válaszképpen.

Ledobtam a táskám, fölmentem a lépcsőn, és némi szarkazmus-sal a hangomban köszöntem, hogy kicsiholjak egy szíát a hétéves ikerlányomból, Tarynból.

– Hol van Carly? – kérdeztem a dadától a zubogó fürdővíz zaját túlkiabálva. Ösztönösen és már szinte minden pillanatban föltettem ezt a kérdést.

– Nincs a szobájában? – hallatszott a fürdőszobából.

– A francba! – bukott ki belőlem.

Berontottam minden szobába, lerohantam a lépcsőn, át a nappalin, étkezőn, játszósobán, le az alagsorba. Mint a vihar, száguldottam végig a házon. De tudtam, hogy nincs otthon. Túl nyugodt volt a ház. Hiányzott belőle az az őrjítő energia, mely általában minden szobán végigsöpört. A lépcsőfordulóban egy pillanattal mind a négyen – a dada, a fiam, a lányom és én – meredten néztünk egymásra. Carly eltűnt.

Kővé dermedve álltunk. Hol lehet?

– Ki látta utoljára? – kérdeztem.

Nem állt szándékomban vádaskodni, egyszerűen csak ki akartam deríteni, hol van Carly.

– Mikor a vizet engedtem a kádba, még az ágyán ült – felelte a dada.

A hangjában lévő nyugalom kihozott a sodromból. De tudtam, hogy ő mindig lelkes és elkötelezett volt Carly és az egész család iránt, mindig nagyon türelmesen vett részt a gyereknevelésben, ami egy súlyos autizmussal küzdő kislány esetében bizony erőt próbáló feladat. Apró jellemhibák ilyen esetben mit sem számítanak.

Sietve mentem le a konyhába. Az asztal mögötti ablakfülkébe gyengé fény szűrődött be, rohamosan sötétedett. Rohanó nagyvárosban

éltünk, de Carly élete szűk keretek közé szorult. Nagyon kevés környékbeli helyre vittük el gyalog. Szinte gondolkodás nélkül kirohantam az utcára. Pár házzal odébb volt egy kis park. Egyévesek voltak a lányok, mikor ideköltöztünk. Azóta gyakran sétáltunk ki ebbe a parkba vacsora után, ha szép volt az idő. Amíg nem tudtak járni, ikerbabakocsiban toltuk őket, magunkra vonva a járókelők figyelmét. Bár fintorogtam, amikor a nők gügyörészni kezdtek a csinosan felöltöztetett, helyes kis ikerlányaimhoz, azért titokban élveztem a helyzetet.

A hintázás volt Carly egyik kedvenc időtöltése, az arcába csapó szél érintésétől megnyugodott. A fárasztó munka után nekem is megkönnyebbülést jelentett, amikor a hintában ülve nyugton maradt.

Még a gondolattól is elszörnyedtem, hogy ott találom. Több forgalmas útkereszteződésen kellett átmennie, ráadásul sötétedéskor. De attól is megrémültem, hogy esetleg *nem* találom ott. Ez a két lehetőség állt előttem. Csak pár utcára laktunk egy üzletekkel és éttermekkel szegélyezett óriási sugárúttól. Torontót rácsszerűen kialakított utcák hálózata szövi át. Ha nem találom a parkban, fogalmam sincs, merre induljak.

A forgalomra ügyet sem vetve rohantam négy-öt saroknyit. Alig kaptam levegőt az idegességtől. Hétéves volt a kislányom. Tudnia kellene, hogy felnőtt nélkül nem hagyhatja el a házat. Félnie kellene a sötétben, idegenek között az utcán egyedül. Ám Carly mindezekről semmit nem tudott. Sok minden volt még, amit szerintünk tudnia kellett volna.

Ahogy befordultam a sarkon, egy nőt vettem észre, földbe gyökerezett lábbal állt a biciklije mellett, a döbbenetes látványtól mozdulni sem bírt. Egy kislány, az én lányom, állt a hinta mellett, teljesen

meztelenül. Csak szandál volt rajta. Ruhája kupacba rakva hevert a földön. Carly pedig, mint egy zárlatos robot, ott állt merev végtagokkal, felsőteste szaggatottan, magatehetetlenül vonaglott.

– Hála istennek! – szakadt ki belőlem a sóhaj.

De ez nem az a megkönnyebbülés volt, amit akkor érez a szülő, amikor a plázában a csábító játékok miatt elkóborgó gyerek végre előkerül. Tisztában voltam vele, hogy ez nem az a helyzet, amikor megdorgálhatom Carlyt, ő pedig tanul az esetből.

Carly számára a lelkiismeret és a félelem ismeretlenek. Egy pillanatilig sem voltunk nyugodtak a feleségemmel, ha nem tudtuk pontosan, hol van. Egy apró figyelmetlenség, és kész a baj: Carly meztelenül és egyedül a parkban, sötétedéskor. Nagyon örültem, hogy megtaláltam, ugyanakkor csalódott és kétségbeesett is voltam, hiszen bármikor adódhat ehhez hasonló katasztrófahelyzet. Ez csak egyetlen pillanat volt az életünkből, de megismétlődhet.

Carlyhoz szaladtam.

– Ön az apja? – kérdezte a nő. – Hála istennek! – sóhajtott fel megkönnyebbülten, ahogy nekem kellett volna. – Nem tudtam, mit csináljak – kiáltott fel, ezúttal némi büntudattal a hangjában.

Pedig semmiről nem tehetett.

– Carly autista – hangzott a válasz, az ilyenkor szokásos magyarázkodás, amit már annyiszor voltam kénytelen gyakorolni, hogy verbális tikké jegecesedett.

Két rövid szó, mely számtalan rendellenességre, viselkedési zavarra ad magyarázatot. Annak a rövidítése, hogy Carly más: furcsán-viselkedik-ledobálja-magáról-a-ruháit-főleg-ha-azokra-víz-cseppenszereti-a-monoton-repetitív-mozgást-imád-például-hintázni-és-nem-tud-beszélni. Nem tudtuk, hogy Carly mire képes, és mire nem. Koordinátatlan volt a mozgása, furcsa hangokat hallatott, és

befogta a fülét, ha nagy volt a zaj. Gyakran sírt. És egyfolytában mozgott. Soha nem állt le.

Felnyaláboltam a ruháját, és ráhúztam.

– Nem mehetsz el csak úgy otthonról, Carly! – mondtam. – Nagyon megijesztettél. A ruhádat pedig ne vedd le az utcán!

Nem sok reményt fűztem ahhoz, hogy a szavaimnak bármiféle hatásuk lesz a jövőre nézve. Szívesebben mondtam volna neki azt, hogy „Hagyd ezt abba! Halálra rémisztesz! Elegem van, hogy mindig rám hozod a frászt! Ne legyél már ilyen szerencsétlen! Szeretlek, de elegem van!”

De nem mondtam. Helyette megköszöntem a nőnek, hogy a lányom mellett maradt. Ő pedig egyre csak azt ismételte, hogy nem tudta, mit tegyen, kinek szóljon. Örült, hogy végre megmenekült ebből a helyzetből. Nem volt ellenszenves, de láttam a szemében, milyen hálás a sorsnak, hogy ez nem az ő élete, hogy kivonhatja magát e megrendítő jelenetből, és hazamehet a családjához. Lesz mit mesélnie a gyerekeinek este!

Kézen fogtam Carlyt. Nem ellenkezett, dührohamot sem kapott. Csak nem értette meg, hogy ilyen nem szabad csinálni? Reménykedtem, mint mindig.

– Holnap eljövünk a parkba, Carly – mondtam neki hazafelé.

Újra és újra elismételtem, hogy kíséret nélkül nem hagyhatja el a házat. Bárcsak megjegyeznél!

– Megtaláltam – sóhajtottam fel otthon.

Tammy is hazaért már. Taryn fürdött, a dada Carlyt is felkísérte a fürdőszobába. Mindent elmeséltem a feleségemnek. Becsukta a szemét, és lehajtotta a fejét. Vitának helye nem volt. Ez a példa is csak azt igazolta, hogy állandó kihívásokkal kell szembenéznünk.

Másnap a feleségem kihívott egy biztonsági céget, és riasztót szereltetett fel, mely minden ajtónyitást jelez.

Az emeletről ismét a fürdővíz csobogása hallatszott. A piff-puff, csitt-csatt arra engedett következtetni, hogy Matthew megint a hadurakat puszítja. A klíma békésen zümmögött. Minden visszatért a normális kerékvágásba. A házat betöltötték a szokásos esti zajok, ahogy az egy normális környék minden normális házában lenni szokott.

A miénk azonban nem volt normális ház.

Itt lakott Carly.

I. rész

Megszületik a káosz

A legjobb tanítómester a szenvedés.

– *Benjamin Disraeli*

1

Viharos vizeken

Egyszer egy riporter a Carlyval kapcsolatos aha-élményünk felől érdeklődött. Annak a bizonyos belső megvilágosodásnak a pillanatára volt kíváncsi, amikor hirtelen másképp láttuk a lányunkat. Szinte gondolkodás nélkül rávágtam, hogy soha nem volt ilyen pillanat. Carly mindig csak Carly volt.

Attól a perctől fogva, hogy 1995-ben egy szürke januári reggelen megszülettek a lányok, a feleségemmel együtt mindketten pontosan tudtuk, hogy az ikrek – A iker és B iker – közül melyik lesz Carly, és melyik Taryn. Hívhatjuk ezt intuíciónak, kozmikus sugallatnak vagy bárminek, de az egyik baba akkor is csak Carly *volt*.

A négy és fél évvel idősebb fiunk születése körüli zaklatott, traumatisztikus időszakot le akartuk zárni, új életet és nagyobb családot terveztünk. Matthew világra jöttkor Tammy a pár hónappal korábban, hirtelen elhunyt anyját gyászolta.

Az ikrekért keményen megdolgoztunk. Tammy számára életet teremteni nehezebbnek bizonyult, mint az életet elviselni. A Matthew

születését követő három vetelés után ideje volt megtörni az átkot. Új életet akartunk kezdeni. Quid pro quo; ennyi *járt* nekünk.

– Hány szobájuk van? – kérdezte titokzatosan Tammy nőgyógyásza 1994 nyarán, öt hónappal az ikrek születése előtt.

– Három – válaszolta Tammy.

– Lehet, hogy hamarosan négyre lesz szükség – mondta dr. Amonkwa.

Úgy tűnt, az orvos által felírt clomid, progeszteron és aszpirin segítségével végre sikerült kilépni az ördögi körből, a sorozatos vetelés és kétségbeesés öngerjesztő folyamatából. Ráadásul Tammy ikreket várt. Volt olyan orvos, aki azt mondta, nem biztos, hogy Tammynek lehet még gyereke. A „nem biztos” azonban egyikünk sem – főleg Tammy nem – vette készpénznek.

Gondos megfigyelés és kivizsgálások után, kilenc hónapra megszülettek a lányok. Fontolgattuk, hogy esetleg a születésüket elősegítő gyógyszerek után nevezzük el őket, de a Fleischmann Clomid és Progeszteron elég borzasztóan hangzott.

Középső gyerekünk, az idősebbik iker reggel 7.38-kor, a húga, Taryn tizennégy perccel később látta meg a napvilágot. Az anyaméhben Carly volt a hevesebb, türelmetlenül várta, hogy világra jöhessen. De miután megérkezett, úgy tűnt, mint aki körülnézett, és azt gondolja: Köszönöm, ebből nem kérek! Ez a világ soha nem volt összhangban a kislányunkkal. Carly már a születését követő néhány héten belül ijedt és nyűgös arckifejezést vett föl, ilyen volt a viselkedése is.

Taryn nyugodt volt és bájos, sötét hajkoronával, incselkedő arckifejezéssel. Carly viszont vörös és foltos, és meglepett arcot vágott. A terhességi vizsgálatokból nem derült ki, hogy a kétpetéjű ikrek sorsa ennyire különböző lesz. Tammy kórlapján az áll, hogy a szülés

„spontán, hüvelyi, komplikációmentes” volt, akárcsak a fogantatás. Egy hét kórházi tartózkodás után jól bebugyoláltuk a kis porontyokat, és hazahoztuk őket szerény otthonunkba.

Az első hat hónap – ahogy az ilyenkor lenni szokott – álmatlan, fárasztó időszak volt. Milyen is lehetett volna? Három öt év alatti gyerekekkel, akik közül kettőhárom óránként eszik. Minden este 9-kor két gyerekekkel és hat üveg tápszerrel a kezünkben fölvészorogtunk a hálószobánkba vezető keskeny, meredek lépcsőn. Hajnali 5-re mind a hat adag elfogyott, és persze minden egyes etetést menetrendszerű pelenkacsere követett.

Bármennyire is fáradt voltam azonban, mindig mosolyogtam a két kis pólyásra. Carly és Taryn egy alacsony komódra állított, hatalmas kosárban aludt. Tammy egyetemista kora óta hurcolta magával ezt a komódot. Lehetetlen zöld színe volt, értéke nem a szépségében rejlett. Hálószobánk alkóvjába dugva most piederstálként funkcionált, melyen lányaink élete elkezdődött.

A két lány kilenc hónapot töltött szorosan egymás mellett Tammy méhében, így teljesen természetes volt számukra, hogy összebújva, egymás közelében vannak. A kezdetektől fogva odafigyeltünk arra, hogy két külön személyiségként kezeljük őket. Nem öltöztettük őket egyforma ruhába, és az „ikrek” megszólítás helyett a nevükön hívtuk őket. Ugyanakkor mégiscsak összetartoztak, együtt aludtak, megérintették, megölelték egymást. Honnan is tudhattuk volna, hogy teljesen különböző irányba haladnak, és úgy alkotnak majd elválaszthatatlan párt, mint a könyv első és hátsó borítója, amik között jócskán van különbség.

Mivel vacsoraparti szóba sem jöhetett – nem mintha a lányok születése előtt gyakori esemény lett volna –, az ebédlőasztalra nagy alátétet raktunk, leterítettük műanyag terítővel, így lent is tisztába

tuadtuk tenni a kicsiket. Tammy barátnője, Sue minden vasárnap délután átjött, és segített a mosásban. Míg Tammy az etetéssel volt elfoglalva, addig Sue és én a következő hétre főztünk, annyit, amennyi csak befért a fagyasztóba. Az első hónapok a mosás, kaki, büfi, quiche és lasagna jegyében teltek. De Tammy boldog volt, hogy anynyi kudarc és reménytelenség után család vette körül. Rengeteg fényképünk van erről az időszakról, felváltva pózoltunk a kamera előtt a két picivel a karunkon. Látszik, hogy fáradtak vagyunk, de mindketőnk arcán ugyanaz a csodálkozó kifejezés, mintha azt mondanánk: „Hát, nem csoda?”

Az életünk kezdett egyre kaotikusabbá válni, amin Mari, a dada érkezése segített. Mari St. Luciából költözött a testvéreihez és unokatestvéreihez, akik közül az egyik a barátainknál volt alkalmazott. Mari egyből megszerette a lányokat. Valahányszor rájuk nézett, széles mosoly ült ki az egyébként komoly arcra. Csöndes volt, de rá lehetett bízni a háztartás hálátlan feladatát, amitől örömmel szabadultunk meg. Az elkövetkező tizenkét évben ő volt a család támasza, állhatatosan segített mindhárom gyerek gondozásában és a háztartásban. Tammy és Mari felosztották a feladatokat, a rengeteg teendőt, mely Matthew iskolai és délutáni elfoglaltságaival, valamint Carly és Taryn véget nem érő etetésével, tisztábatételével járt. Az „oszd meg és uralkodj!” taktikát alkalmaztuk Tammyvel, mely igen hasznosnak bizonyult ebben az időszakban.

Reggel 8-ra jártam dolgozni, és este 7 előtt ritkán értem haza. De munka után mindig szenteltem egy kis időt Matthew-ra, hogy ne érezze magát hanyagolva. Figyelmeztettek bennünket, hogy a kistestvér születése az elsőszülött gyermekeket, de főleg a fiúkat nagyon megviseli. Emlékszem, mikor a bátyám úgy kilenc vagy tíz éves volt, folyton terrorizált bennünket. Egyszer macskaeledelt akart belém

tömni, a húgom csokipudingjába pedig borsot szórt. Képes volt az ágyam alá vagy a szekrénybe bújni, és lámpaoltás után sikoltva előugrani. Kísértetek bizony léteznek, legalábbis addig, míg kamaszodni nem kezdenek! Végül még a kisfiúk is kinövik a gonoszságot.

Matthew féktelen természetét látva, tartottam tőle, hogy folytatja a családi hagyományokat. Egy-két évvel a lányok születése előtt megvettük a *Hogyan bánjunk a túl élénk gyermekkel?* című könyvet, hátha sikerül megérteni, hogy egy apró kellemetlenség, mint például egy irritáló ruhacímke, miért vált ki óriási hisztit. Makacs gyerek volt, egyik pillanatban még imádnivaló és aranyos, a következőben már jött a hosszúra nyúlt dackorszak.

Amíg Mari és Tammy a lányokat fürdették, én Matthew-val vacsoráztam. Langyos tavaszi estéken kísértáltunk a parkba. Séta közben gyakran meséltem neki arról, hogy mennyire nem volt ő sem átlagos csecsemő.

Mindig rossz evő volt. 1990 őszén, nyolc hónapos korában be kellett szállítanunk a sürgősségi osztályra, mert majdnem megfulladt. Napokig vizsgálták a kórházban, majd közölték, hogy Matthew ketős aortaívvel született. A szívét vérrel ellátó erek körbefonták és elszorították a nyelőcsövet és a légcsövet, szó szerint fojtogatták, mint a liánok szövevénye az őserdei fákat.

De Matthew igazi hős volt, gyorsan felépült a műtét után. Öt évvel később imádtam hallani, milyen bátor volt, és hogy az operáció után jókedvűen kacarászott. Büszkén mutogatta a sebhelyét.

– Most már nincs gond az evéssel! – viccelődtem vele. – Emlékszel, mikor kétéves korodban vacsora után rajtakaptunk, amint éppen kivettél egy kukoricaszemet a kukából?

Mosogatás közben emésztésre utaló hangokra lettünk figyelmesek Tammyvel. Matthew éppen a gasztronómiai élvezeteknek hódolt,

elégedett mosollyal nézett ránk, miután lenyelte a kikukázott kukoricaszemet. Tavasz végére a lányok már átaludták az éjszakát; Matthew ideje be volt osztva; nekünk Tammyvel pedig jutott egy-két óra pihenés lefekvés előtt. Úgy éreztük, végre sima úton haladunk. Lecseréltük a szedánt egy kisbuszra, és kimerészkedtünk otthonról. Kirándultunk, kiruccantunk a barátainkhoz. Fölpakoltuk a lányokat, az ikerbabakocsit, óriási csomag pelenkát és természetesen az ötéves vadócot, aki úgy futkározott és lármázott körülöttünk, mintha versenypályáján lenne. De ahogy közeledett a lányok első születésnapja, egyre láthatóbbá vált, hogy Carly és Taryn eltérő irányba fejlődnek. Eleinte ártalmatlan problémák voltak Carlyval. Egyik hónapban felszúrták a fülét, hogy a felgyülemlett váladék szabad utat kaphasson. A következő hónapban hallásvizsgálatot kellett végezni, hogy megbizonyosodjunk arról, a fertőzés nem okozott halláskárosodást. Ezeket a beavatkozásokat nem tartottuk vészesnek, rengeteg gyereknek felszúrták a fülét. Olyan gyakori eset volt, mint a pelenkakiütés. De Carlyn látszott, hogy nem egyszerű fülproblémával küzd, szemmel láthatóan súlyosabb baja volt. Taryn bőre finom bababőr volt, Carlyé viszont gyakran kipirult és kicserepesedett. Taryn már születésekor is mosolygós szemű volt, Carly meg mintha mindig álmos lett volna. Míg Taryn mászott, felült és mindent megcsinált, ami a babák életében jelentős állomásnak számít, Carly csak feküdt a hátán. De leginkább a személyiségükben volt különbség. Taryn jókedvű, nyugodt volt, Carly azonban szüntelenül sírt, kiérdemelve ezzel a Car-rí becenevet. A gyerekorvosunk nem igazán aggódott, mi azonban a Matthew-val történt esetről okulva teljes riadókészültségben voltunk. A torontói SickKids Gyermekkórházba utaltak bennünket, egy fizioterapeutához, az első szakemberhez, akit utána rengeteg másik követett. Mikor láttuk, hogy a heti egy alkalom nem

használ semmit, Tammy egy magánklinikára vitte Carlyt. Egy héten háromszor jártak fizioterápiára, ahol fáradtságos munkával elérték, hogy Carly felüljön, majd a fenekén csússzon.

Részlet az integrált gyermekfejlesztő központ (Play and Learn Integrated Nursery Program) szakértői véleményéből, 1996. január 4.:

J. Spitz, koordinátor

ÖSSZEGZÉS ÉS JAVASLAT

10 hónapos volt Carly, mikor elmaradás mutatkozott a nyelvi és durvamotoros, auditív figyelme és emlékezete, valamint önelátó és szocializációs képességei terén. A gyakori fülfertőzések és a középfülgyulladás nagy valószínűséggel befolyásolták nyelvi képességeit, az auditív figyelem és emlékezet működését. Generalizált hypotonia jellemzi, ami a durvamotoros készségek nem megfelelő fejlődésével is összefügg. Carlyval jelenleg két terapeuta foglalkozik, az előírt fejlesztő eljárás megfelelő. Pillanatnyilag a motoros készségek intenzív fejlesztése a cél. Carly és édesanyja heti rendszerességgel vesznek részt az integrált fejlesztőközpont programjában, mely játékos formában alakítja ki a szükséges készségeket, képességeket. Lehetőség van arra is, hogy a szakemberek családlátogatás keretében, a család otthonában nyújtsanak segítséget Carly fejlődéséhez. Újabb szakértői vizsgálat hat hónap múlva javasolt.

Taryn és Carly első születésnapja után beláttuk, hogy Tammy nőgyógyászának igaza volt. Tényleg nagyobb otthonra volt szükségünk.

Az ebédlő, amit a lányok érkezése óta nem használtunk étkezésre, játékokkal, rollerekkel volt tele. A konyha egyáltalán nem volt akkora, hogy étkezőként funkcionáljon, ezért kénytelenek voltunk felváltva enni. A két pici fürdőszoba pedig mindig foglalt volt. Mivel három gyerek lett a tervezett kettőből, elvetettük a korábbi ötletünket, hogy Matthew-t magániskolába küldjük. 1996 telén találtunk egy zöld környezetben lévő házat kiváló iskolákkal, parkokkal, üzletekkel a közelben. Nem ez volt álmaink otthona, de az adott anyagi körülményekhez képest (így is túlléptük a keretet) jobb volt, mint amire számítottunk. A korábbi szűkös lakáshoz viszonyítva egy palota. Van négy hálószoba, egy dolgozó a földszinten, az alagsorban pedig játszószoba. Nem kell többet tűzoltókocsik és egyéb kerek járművek között botladozni.

– A sírba visznek! – szoktam mondani Tammynek.

Innen már nem költözünk. Nyugalmat árasztó, kényelmes otthonra vágytam, mely ellensúlyozza a munkahelyi hajtást és a viharos családi életünket. Tudatában voltam annak, hogy Carly és Taryn fejlődése eltérő, de abban is biztos voltam, hogy új, izgalmas kezdet elébe nézünk. Nemrég munkahelyet váltottam, és egy újonnan alakult torontói reklámcégnél kerültem felelős beosztásba. Egy sörmárka értékesítési feladatait bízták rám. Kibővült családom, szép környezetben, jó iskolák közelében lévő otthonom elégedettséggel töltött el.

A karrierem fölfelé ívelt, a családi életem viszont romokban hevert. Tammy nyugtalan volt a két lány között egyre jobban növekvő eltérés miatt.

– Valami nincs rendben – mondogatta.

Én ezt aggódó természetének tudtam be, és nem akartam túlzott jelentőséget tulajdonítani neki. A feleségem azonban nem hagyta

annyiban a dolgot, és különböző játékos foglalkozásokat keresett, melyek mindkét lány számára ideálisnak tűntek. Taryn esetében a nyitott személyiségének megfelelő kihívásokra volt szükség, Carlyt pedig a petyhüdségéből kellett kimozdítani. Az elkövetkező évben, az első és második életévük közti időben ún. „integrált korai fejlesztő programban” vettek részt. Hetente többször több órát töltöttek egy olyan intézményben, ahol a foglalkozások az óvoda és a szülőnap parti keverékére hasonlítottak. Azt próbálták elérni, hogy Carly Tarynhez és a többi „integrált gyerekhez” hasonlóan használja a kezét, fessen és játsszon. Még mindig megvannak a fényképek, melyeken Carly mosolyogva, nyakig festékesen az alagsori falat pingálja ki éppen. Ezek a jókedvű fényképek azonban csak egy-egy pillanatot ragadtak meg. Carly otthon általában a dolgozószoba padlóján ült, előre-hátra hintázva dűnnyögött magában, tudomást se véve a környezetéről. A játék nem volt természetes számára.

A program egyik fejlesztőpedagógusa azt ajánlotta, hogy legyünk mindig a közelében. Otthonunkat rendszeresen látogatták a szakemberek, akiket eleinte a biztosító fizetett, majd később a biztosítás lejáratá után mi magunk finanszíroztunk. Különféle hangokat adó játékokkal és nagy rongybabákkal felszerelve jelentek meg nálunk. Órákig ültek a dolgozó- vagy a játszószoza padlóján, és fokozott jókedvvel próbálták rábírní Carlyt, hogy kövesse az utasításokat, tárgyakat tegyen át egyik kezéből a másikba, és a többi két-éveshez hasonlóan játsszon. Carly többnyire csak bámult, arcán a csodálkozás és az unalom kifejeződésével. Taryn ekkor már együtt játszott a barátaival.

Az ovis délelőttök után Tammy délutánjai azzal teltek, hogy végigjárta a különböző fejlesztő központokat és kórházakat. Néha, amikor el tudtam szabadulni a munkahelyemről, én is vele mentem.

A következő négy év olyan volt, mintha egy tükörlabirintusban rekedtünk volna. Egyik orvostól mentünk a másikig, de Carly lassú fejlődésére egyiktől sem kaptunk magyarázatot.

1. lépés: Várakozás a bézs-szürke rendelőben. Körülöttünk rengeteg játék, de senki sem szeretné, ha a gyereke bármelyikhez hozzányúlna, nehogy valami halálos ragályt szedjen össze. Minket azonban ez a veszély nem fenyeget, mert Carly érdeklődését szinte semmi nem kelti fel. A Carlyhoz hasonló (de többnyire enyhébb fokú) rendellenességgel bíró gyerekek szüleivel a kölcsönös szimpátia attól függ, hogy milyen orvosnál (neurológusnál, audiológusnál, genetikusnál, fejlesztő gyermekorvosnál) járunk éppen. Megjegyzés: A fül-orr-gégésznél kerüljük azon szülők pillantását, akik Carlyt bámulva titokban hálát adnak az égnek, hogy az ő gyerekek a halálos ragállyal megfertőzött műanyag játékkal játszik, miközben Carly a földön ülve előre-hátra hintázik.

2. lépés: Belépünk a klausztrófóbiát okozó vizsgálóba. Reménykedünk, hogy az orvos hamarosan megérkezik (mi a *hamarosan* tudományos definíciója?). Ismertetjük a kórtörténetet a rezidens vagy gyakorló orvossal. (Könyörgöm, miért nem lehet egyszerűen csak elolvasni az előző nyolc orvos feljegyzéseit? Ne *én* mondjam meg, mi a baj!)

3. lépés: Végre megérkezik a szakorvos. Megismételjük a kórtörténetet, de Carly ekkorra már kikészül, torkaszakadtából üvölt, és próbálja kitépni magát a babakocsi biztonsági övének szorításából. Meredten bámul a zárójelentések vaskos köteget vizsgáló orvos töprengő, eltorzuló arcába.

4. lépés: A szem, fül, medence, hát, végtagok felületes vizsgálata következik, miközben Carly ordítva vonaglik, így a vizsgálat még felületesebb lesz. Azon gondolkodom, vajon mi derülhet ki egy ilyen itt-ott megbökdösöm vizsgálatból, amit a több millió dolláros vérvizsgálatok

és ultrahang nem mutatott ki. Kétlem, hogy a fizikai vizsgálat közelebb visz Carly problémájához.

5. lépés: Az orvos felhúzott szemöldökkel és részvétteljes vállve-regetéssel továbbküld bennünket egy másik szakorvoshoz. Esetleg további vérvizsgálatot, koponya vagy más, tetszőlegesen kiválasztott testrész vizsgálatát rendeli el.

6. lépés: Kezdődik minden előről, míg teljesen bele nem fásulunk. Félelmetes sebességgel szaporodnak a kivizsgálások, készségfejlesztő foglalkozások, terápiák. A hűtőszekrény ajtajára kifüggesztett orvosi papírok, rendelési időpontok kezdték kiszorítani Matthew és Taryn rajzait, üzeneteit. Akadt olyan hét, amikor minden napra legalább egy orvosi vizsgálat vagy terápia jutott. Úgy emlegettük ezeket az éveket, hogy a „Carly gyógyulására szentelt évek”. Tammyvel mindketten tapasztalatot szereztünk az üzleti életben, a marketing területén, hivatásos problémamegoldók vagyunk. Foggal-körömmel küzdöttünk. Főleg Tammy. Szenvedélyes odaadással végezte a dolgát. Esténként beszámolt az aznapi vizsgálatokról, de be kell vallanom, a legtöbb részletre nem emlékszem. Összemosódnak a hónapok, nem volt említésre méltó fejlemény. Papíron persze tökéletesen egészséges volt Carly.

A Torontói Gyermekkorház orvosai a „kórház talányaként” emlegették Carlyt. Betegségét végül megkésett fejlődésként (GDD) határozták meg, mivel kimaradtak nála a kisgyermekkorai fejlődés jelentős állomásai, mint a járás, a beszéd, a játék elsajátítása és alapvető utasítások követése. Később a szemkontaktus, a szocializációs képesség és a beszéd képességének hiánya miatt a diagnózist a pervazív fejlődési zavar (PDD) szakkifejezéssel egészítették ki, mely széles spektrumon elhelyezkedő, különböző állapotokat jelölő tág fogalom, s legismertebb képviselője az autizmus. A probléma okát azonban nem tudták. Különösen a beszéd képességének hiánya volt

zavarba ejtő. Értelmetlen hangok produkálásánál többre képtelen volt. Évekbe telt, mire apraxiát diagnosztizáltak nála, mely a motoros funkció zavara, amikor a szájizmok nem engedelmessé válnak az agyból érkező utasításoknak. Nem volt gyógymód, és nem volt kit okolni azért, hogy Carly ennyire *Carly*. Szerencsére nem tudtuk, mi vár ránk. A késleltetett fejlődés kifejezés némi optimizmusra adott okot. A repülőök és vonatok is szoktak késni, és végül csak megérkeznek, érveltem magamban. Tulajdonképpen a legtöbb orvosi jelentésben is az állt, hogy fejlődés várható. A gyerekorvos egyszer megjegyezte, hogy olyan érzése van, mintha Carly egy létrán mászna fölfelé, csak azt nem tudjuk, hova vezet a létra.

Több hónapos intenzív Medek-terápiával – mely a fizioterápiának egy rendkívül szigorú fajtája – sikerült elérni, hogy nem sokkal a második születésnapja után Carly elkezdett egyedül járni. A klinikai terápián kívül házhoz is jártak szakemberek, akik otthon tanították Carlyt poharat fogni, egyik kézből a másikba tenni a tárgyakat, fejlesztették a finommotoros készségeket, melyeket a gyerekek általában ösztönösen elsajátítanak. Ha nem a terapeuta, akkor Mari ösztökélte Carlyt, hogy álljon fel, a műanyag szegecsekkel találjon bele a lyukacsos táblába, tegye a kockákat egymásra, fűzzön gyöngyöt. Taryn játszott, Carly pedig dolgozott, keményebben, mint sok felnőtt.

A két lány néha nem is volt olyan különböző. Carly időnként csupa mosoly volt, jókedvűen nevetgélt. Ilyenkor, mint a nagyra nőtt kiskutyák a földön hemperegtek, Taryn átölelte a testvérét, és azt kiáltozta, hogy „Jaj, Carly!”, mely a vele való kommunikációnak mindannyiunk által megszokott, egyoldalú formája volt. Carly örült, hogy a figyelem középpontjában van. Taryn mindig jókedvű és együttérző volt Carlyval. Gyakran a földön ülve, a *Gyí te fakó, gyí te lovat* kántálva, felváltva lovagoltattam őket a térdemen. Taryn

mindig sikoltozva ujjongott a mondóka végén, és követelte, hogy „Még fakó, még ló”, Carly azonban sírva fakadt és addig zokogott, amíg nem kezdtük újra. Ilyenkor Taryn Carly nevében követelte, hogy „Még Carly”. Mindig védelmébe vette a testvérét, úgy vigyázott rá, mintha a saját, becses tulajdona volna. Csak néha, amikor Carly elvette az ennivalóját vagy a játékát, fordult elő, hogy felvonta a szemöldökét, és megdorgálta.

Míg Taryn a Barbi és Polli babáival vagy a színezőivel volt elfoglalva, addig Carly a közelében ült valamelyik fejlesztőjátékkal a kezében, melyet abban a reményben vásároltunk, hogy majd leköti a figyelmét. Carly tevékenysége nem volt igazi játéknak mondható, a tárgyakat fejtetőre állította, mintha a származási helyüket ellenőrizné, és kapargatta az aljukon lévő címkét. A dombornyomásos írást tapogatta, mintha vakon olvasna, a szemei viszont arról árulkodtak, hogy nincs jelen. Apró mutatóujját előszeretettel illesztette a színes műanyag játékok csavarlyukaiba.

Ha nem volt a kezében játék, akkor az ujjait mozgatva bámulta a kezét, mintha most látná először.

– Carly ujjazik – szokta mondani Matthew.

Ilyenkor próbáltam arra buzdítani Carlyt, hogy nyomja meg a játék zölden világító gombját vagy rakja egymásra a színes poharakat. Nem tudtam belépni az ő világába, és őt sem tudtam bevonni az enyémbé.

Akárhogy próbálkoztunk rábírní arra, hogy legalább pár percig foglalja el magát, nem sikerült. Az egyetlen dolog, amit magától csinált, az volt, hogy előre-hátra hintázott vagy a földhöz verte magát. Sarkát mélyen a matracba vagy a kedvenc széke vastag párnájába mélyítve félig álló pózba lendítette magát, majd teljes erővel visszahuppant. Közben monoton, hörgő hangot adott ki, *ahhh abhh*, és

bámult a semmibe. Idegszagató volt, mint az iskolatáblán végighasítító köröm hangja. Képes lett volna órákig folytatni gerinczúzó rituáléját, ha hagyjuk. Hiábavaló fáradság volt minden erőlködésünk, hogy megfékezzük, vagy legalább tompítsuk a huppanásokat. Végül tönkretette a széket, a masszív tölgyfa ágyat pedig annyiszor eltörte, hogy kénytelenek voltunk acélvázzal megerősíteni. Egy dolog biztos: Carly vázizomzata nagyon erős. Legalább hátproblémája nem lesz.

A pszichológiai vizsgálatok eredményeinek összegzése, 1997. február 2.:

Dr. M. Mary Karas

KÓRKÉP

Carly csak 25 hónapos. Az átható fejlődési zavarok (PDD) jellemzői egyre nyilvánvalóbbá válnak esetében, de a gyermek által mutatott viselkedéses kép egyedisége csak ideiglenes diagnózis felállítását teszi lehetővé. A késleltetett fejlődés tipikus jellemzői figyelhetők meg, ugyanakkor az átható fejlődési zavarokra (PDD) utaló jellegzetes tünetek is fennállnak nála. Kényszeresen ragaszkodik az állandósághoz, a társas és érzelmi kölcsönösség hiánya, a kommunikáció alapvető gesztusjelekre szűkülése jellemzi. Nincs veszélyérzete, a környezetében lévő emberek iránt kevésbé érdeklődik...

ÖSSZEFOGLALÁS

A pszichológiai vizsgálat az átható fejlődési zavart (PDD) nem kizáró, késleltetett ütemű fejlődés diagnózisát indokolja,

mivel a klinikai kép előterében nem annyira az intellektuális fejlődés elmaradása, inkább a beszélt nyelv elsajátításának a késlekedése áll. Pillanatnyilag a késleltetett fejlődés kezelése a legfőbb szempont, de mivel Carly viselkedéskepe sok tekintetben megfelel az autisztikus zavar kritériumainak, a szülőknek és a gondozóknak érdemes ezt is figyelembe venni a továbbiakban. Az a tény, hogy Carly a rendkívül értelmes ikertestvére mellett nő fel, a szülei számára még nyilvánvalóbbá teszik fejlődésbeli lemaradását, ez pedig kedvezőtlenebbül befolyásolhatja az állapotát, mintha egyetlen gyermek volna. Ugyanakkor testvére motiváló példa és játszótárs is számára. Carly élvezi a testvérel való játékot, ami azt igazolja, hogy Taryn jótékony hatással van rá.

Tizenöt évvel később újra átnéztem a színkódos orvosi leleteket, és rájöttem, hogy mennyi mindent elfelejtettem. Persze elsősorban Tammy volt az, aki mindennek utánajárt, próbálta kideríteni a baj okát. Én pénzt kerestem, hogy kifizethessük, amit a társadalombiztosítás nem fedezett. De nem vontam ki magam mindenből. Az orvosi papírok utalnak rá, hogy én is ott voltam a vizsgálatokon, csak valahogy kiment a fejemből. Halványan emlékszem csak a genetikusokkal, neurológusokkal, audiológusokkal, dietetikusokkal, fizioterapeutákkal, foglalkoztató terapeutákkal, gyermekorvosokkal és pszichológusokkal való konzultációkra. Tammynek viszont minden idejét lekötötték. Az évekig tartó vérvizsgálatok, bőrbioopsziák, anyagcsere-, MRI-, neurofiziológiai vizsgálatok, hallásvizsgálatok és isten tudja, még milyen vizsgálatok után sem lettünk okosabbak. Annyit tudtunk meg a fejlesztő gyermekorvos feljegyzéseiből, hogy Carly *nem egyszerű* eset.

A leleteket böngészve jutott eszembe, hogy mennyi minden *kimaradt* Carly életéből. A legtöbb szülő hosszasan tud történeteket mesélni gyermeke kiskoráról. Egyszer az ágyon elnyúlva próbáltam pár perc nyugalmat nyerni, amíg az ikrek aludtak. Ahogy elbóbiskoltam, őrült csatazajjal bevágtatott Matthew hangosan skandálva, hogy „büdös, szaros segg, бүdös, szaros segg”, majd leverte az éjjeliszekrényre állított, bekeretezett fényképet. Miután észrevette, бűnbánóan hebegte:

– Megvizgatom.

Ez azt jelentette, hogy megigazítom.

Taryn fesztelensége és élénksége gyakran jókedvre derített bennünket. Elővette a játékait, és a lábunknál, a földön ülve óráig eljátszott. Testvérét mindig humorral kezelte. Carly egyszer fürdés után meztelenül feküdt az ágyunkon, 3-4 éves lehetett. Taryn fölkapta az éjjeliszekrényről Tammy hitelkártyáját, és olyan mozdulatot tett, mintha lehúzná a kártyát Carly farpofái között, miközben kijelentette:

– Kártyával fizetek.

Tammyvel úgy nevettek, hogy patakokban folyt a könnyük.

Pár perccel később Taryn újra bejött a szobánkba, letolta a pizza-manadrágját. Egy Tootsie Roll csokoládé lógott ki a fenekéből.

– Édes a popóm! – rikoltotta, és fetrengett a nevetéstől. Lehet, hogy komolyabban kellett volna vennem gyerekeim ürülék iránti megszállott érdeklődését, de olyan felhőtlenül szórakoztunk, hogy inkább hagytuk.

Tarynnek még a pimaszágában is volt valami ártatlan kedvesség. Az óvó nénijét egyszer missynek hívta.

– Miss Wittington a nevem – javította ki a fiatal nő.

– Rendben Missy Miss Wittington – válaszolta Taryn kuncogva. Már háromévesen volt humorérzéke.

Carlyről azonban nem jut eszembe hasonló történet.

A Carly első életéveit dokumentáló papírhalom a hiányzó képeségek leltára.

– Nehéz volt Carlyval dolgozni – jegyezte meg a gyermekorvos az első konzultáció alkalmával. – Leültettem az asztalhoz, de a felkínált tárgyakkal nem tudott mit kezdeni, a kockákat nem tudta egymásra rakni, a lyukacsos műanyag táblába nem talált bele. Nyelvi utasításokra nem reagált. Artikulálatlan hangokat hallatott, értelmes szót egyet sem.

Egy évvel később, napi többórás fejlesztés után dr. Stephenson, a fejlesztő gyermekorvos, akihez rendszeresen jártunk, ezt írta: „Carly számomra még mindig rejtély, pedig tagadhatatlan, hogy átfogó, más szakértők bevonásával végzett vizsgálaton esett át.”

Még ha sikerült is neki elsajátítani valamit, azt is másképp csinálta, mint a testvérei. Mihelyt megtanult járni, rögtön futni kezdett, bele a nagyvilágba, veszélyt nem ismerve rohant ki a forgalmas útra. Mikor meg tudta fogni a tárgyakat, egyből dobálni kezdett mindent, ételt, italt, tányérokot, poharakat. Egyre jobban becsültem Marit. Ebéd után rendszerint föltakarította a tetemes mennyiségű, földre szórt ételt (nem is tudom, Carly mit evett!), majd elvitte a lányokat a parkba sétálni. Ilyenkor volt egy óra nyugalom a házban. Matthew barátja ott lakott az utca másik oldalán, így ők iskola után elválaszthatatlanok voltak. Tammy az íróasztalánál ült, és úrlapok százain rágta át magát, melyek semmi másra nem jók, csak hogy elvegyék a rászorulók kedvét a pályázattól. Én üldögéltem, újságot olvastam, volt fél órám, hogy csendben egyek és felkészüljek az éjszakai műszakra, mert Carly kettő körül mindig nappali üzemmódra kapcsolt. Közös családi ebédről ugyan álmodni sem mertünk, de azért próbáltunk valamit kicsiholni ebből a torz valóságból.

Talán azért nem volt semmilyen aha-élményünk Carlyval, mert a fejlődését mindig újabb és újabb kihívások árnyékolták be. Végül megtanult járni és úgy-ahogy egyedül enni. Ki tudott mondani pár zavaros szót, mint *mama*, keksz helyett *kec*, juice helyett *úsz*. De még ez a kevéske szókinccs is hamarosan köddé vált. Négyévesen még nem volt szobatiszta, rendszeresen fölébredt az éjszaka kellős közepén, és órákig balhézott. Ahogy fölkel, levetette a pizsamát (ez már önmagában egy készség, hívta fel rá a figyelmünket a gyerekorvos), letépte magáról a pelenkát, és hörögve le-föl ugrált a szobában. Aztán jött a hintázás. Az örökösen visszatérő hintázás. Mindannak a megtestesülése, amit utáltam Carly állapotában. Idegesítő, romboló és megállíthatatlan. Sssshhhh, akartam mondani, de a számon az jött ki, hogy:

– A francba! Hagyd már abba!

Bizonyos szempontból jó, hogy Carly nem tudott beszélni, gyakran kicsúszott a számon egy-egy káromkodás.

Taryn egy szobában aludt Carlyval, de furcsa módon nem ébredt fel éjszakánként. Vagy aludt, vagy csak megtanult együtt élni a fogyatékos testvérével, és csendben lapult az ágyában. Az éjszakai ágyazás, öltöztetés, lefektetés sziszifuszi munkájától Tammy és én csalódottak, kimerültek és állandóan ingerlékenyek voltunk.

Tammy órákat töltött azzal, hogy segítséget keresett, valakit, aki le tudná csillapítani azt a hurrikánt, amit a lányunk jelentett. Semmilyen segítséget nem találtunk, megoldást pedig végképp nem. Milyen megoldás lehet arra, ha egy 15 kg-os gyerek teljes erőből nekiront a falnak? Hogyan védhető ki a sérülés? Megtanultunk improvizálni és apróságokban előrehaladni. Mari testhez simuló fürdőruhát húzott a pelenkára.

– Ezt nem tudja levetni, és tetszik is neki! – magyarázta.

Azt olvastuk, hogy a Carlyhoz hasonló gyerekek jól érzik magukat testhez simuló ruhában. Ezt a trükköt egészen ötéves koráig alkalmaztuk, amíg szobatiszta nem lett. Az éjszakai pizsama- és pelenkaledobálás végre megszűnt. Ahhoz azonban, hogy átaludja az éjszakát, kellett még hét év.

A súlyos autizmuson és a beszéd apraxiáján kívül Carlynál kétéves korában közepes és súlyos mértékben megkésett fejlődést diagnosztizáltak. Ez tág, átfogó szakkifejezés, mely a mindenki számára rémisztő *fogyatékos* kifejezést váltotta fel, és olyan eseteknél használatos, amikor specifikus zavar nem azonosítható. Orvosi nyelven szólva: „Carly bajának az etiológiája ismeretlen.” Évekkel később rákerestem az *etiológia* szóra a Google-ben. Megtudtam, hogy görög eredetű szó, „a dolgok keletkezésének, létének okát magyarázó tudomány”. A görögök az irracionális jelenségeket mítoszokkal magyarázták. Mi sem kaptunk hasznosabb magyarázatot Carly bajára.

Nem okoltam az orvosokat a pontos magyarázat hiánya miatt. Hogy is okolhattam volna őket? Carlyval a legtöbb vizsgálatot nem lehetett elvégezni. A többlépcsős utasításokat nem követte, a testében végbemenő dolgokról nem tudott beszámolni, mivel nem beszélt. Néha gögicsélt, ha megöleltük, és gyakran nevetgélt a testvérével. Legtöbbször akkor volt elégedett, ha körülöttünk, a saját világába zárva lehetett.

Miután nap mint nap orvosokhoz, kórházakba és laborvizsgálatokra hurcoltuk, az is fölmerült bennünk, hogy pusztán csak felcímkézni, beazonosítani akarjuk. Még hány tűszúrást kell elviselnie? Hány álmatlan éjszakát kell átvészelnie verejtéktől csatagosan, az elektroencefalográf elektródáival a fején? Hány képesség-, hallás- és látásvizsgálat, bőr- és izombiopszia jön még? Elegünk lett

abból, hogy újra és újra elismételjük a kórtörténetet minden egyes orvosnak, ápolónak és rezidensnek. Kiskorában semmi olyasmit nem tudtunk meg, amitől visszakaptuk volna Carlyt, amitől játszani kezdett volna a többi gyerekkel, vagy legalább értelmesen egyedül, és semmi nem segített, hogy artikulálatlan hangok helyett érthető szavak hagyják el a száját. Volt diagnózis, de senki nem tudta megmondani, hogy lehetne Carlyt megmenteni.

Elegünk lett, és úgy döntöttünk, hogy véget vetünk a tudomány érdekében okozott fizikai szenvedésnek.

– Ha új adat csak a még több adat kedvéért születik, és nem a gyógyulást szolgálja, akkor ideje az egészet abbahagyni – mondta Tammy egyik este a kanapéra roskadva, könnyektől áztatott arcán a kudarc élményével.

Már nem reménykedtünk abban, hogy megtaláljuk Carlyban azt a bizonyos tönkrement részt, melyet meg lehetne javítani. Megkésett fejlődés, pervazív fejlődési zavar, autizmus, a beszéd apraxiája – különböző állapotok, de egyikre sincs gyógymód. Ha rákja lett volna, tudtuk volna, mi a teendő. Ha agyi károsodást vagy stroke-ot szenved, értenénk, mi miért van. De Carly olyan volt, mint a higanycsepp: szemmel látható, vaskos valóság, de megragadni nem lehet, kicsúszik az ember kezéből.

Bár a kórtörténetben az orvosok „elkötelezett, gondos, derekasan helytálló szülőkről” tesznek említést, soha nem volt aha-élményben részünk, bármennyire is szeretttük volna. Egyik zsákutcából a másikba jutottunk. De az élet ment tovább. A két másik gyerekünk nőtt, fejlődött. A beutalók és a javaslatok fogyni kezdtek. Az egészségügyi ellátást támogatja ugyan a kanadai állam, de sok terápiát és vizsgálatot nem fedezett a biztosító, a hitelkeretünk pedig kifogyóban volt.

– Úgy érzem, van az agyában egy gomb, csak be kellene kapcsolnunk – mondta Tammy.

Ám ez a gomb továbbra is láthatatlan és elérhetetlen maradt. Szívünk mélyén abban reménykedtünk, hogy valami varázspirula átváltoztatja Carlyt, és onnantól kezdve tud majd beszélni, játszani, együtt lenni velünk. Ilyen ostobaságban azonban nem ringathattuk tovább magunkat. Ez nem azt jelenti, hogy lemondunk a lányunkról, egyszerűen csak ideje volt a *miért*ekkel leszámolni, és inkább a *hogyan továbbra* koncentrálni.

Részlet a genetikai vizsgálat zárójelentéséből, 1997. október 12.:

Dr. D. Shaet, Klinikai Genetikai Központ

A fejlődés állomásai megkéstek, de fejlődés kimutatható... hasra feküdni, mozogni nem szeret, fenéken csúszik. Carly finomotoros készségei megkéstek, de az elmúlt évben sokat fejlődtek. Az ujjakkal való csípőfogás fejlődött, de nem szereti a tárgyakat megfogni, kockával építeni. A kirakójátékok, rajzolgatás iránt nem érdeklődik.

A nyelvi értést és kifejezést illetően is nehézségek mutatkoznak... legfeljebb egylépcsős utasítást követ. A testvérel gyakran lép kapcsolatba, de más gyerekekkel nem...

Az eddig elvégzett vizsgálatok alapján semmilyen specifikus diagnózis nem állítható fel. A szülőket tájékoztattuk arról, hogy Carly állapotára pontos magyarázat valószínűleg nem adható. A kétévenkénti kontrollvizsgálatot továbbra is elvégezzük, nyomon követjük a testi, szellemi fejlődését, minden elvégzett orvosi, neurológiai vizsgálatot...

Tisztelettel:

D. Shaet, MD, FABMG, FCCMG, FRCPC

Klinikai Genetikai Központ

CC: file, Dr. I. Tine (Neurológia), Dr. D. Stephenson (Fejlesztő Gyermekgyógyászat), Dr. J. Kobayashi (Neurológia), Dr. M. Goldstein (Gyermekgyógyász)

Visszatérő álmom

Carly születése óta van egy visszatérő álmom. Ülünk a konyhában. Carly és én. Lehet, hogy nem a konyhában, hanem a dolgozóban. Beszélgetünk. Carly beszél. Engem cukkol valamivel.

– Hogy tetszik a hajam? – kérdezem tőle.

– Olyan, mintha a fejed beakadt volna a robotgépbe – válaszolja fapofával.

Arra ébredek, hogy hangosan nevetek.

Aztán a másik oldalamra fordulok, és sírok.

2

Vöröslencse és kemoterápia

1996–97 telén rá kellett jönnünk, hogy a dackorszak, melyet Matthewval és Tarynnel éltünk meg, semmi ahhoz képest, amit Carlyval tapasztaltunk. Nem akart aludni, nyafogott, sírt, járni, játszani, beszélni nem tudott. A kisgyermekkor örömei élvezése helyett orvostól orvosig cipeltük Carlyt, és mindkettőnket fölemésztett a fárasztó munka. Lányunk diagnózisa egyértelműen autizmus és megkésett fejlődés volt, de a nevelésével és gondozásával kapcsolatban semmi nem volt egyértelmű.

Három – egy 7 és kettő 2 éves – gyermek nevelése még ideális esetben is nehéz feladat. Az, hogy az egyik kétéves nem járt, nem beszélt és semmilyen érdeklődést nem mutatott a játék iránt, nagyon megnehezítette az életünket. Sokszor vittem őket állatkertbe, Carlyt toltam a babakocsiban, Matthew előttünk szökdécselt, Taryn pedig a kezemet fogva totyogott mellettem.

Carly gyakran érthetetlen módon zokogásba tört ki. A földön ült, majd az arca váratlanul eltorzult, mintha fájna valamije, és órákig

visított. Fölemelte a karját, hogy vegyük fel, aztán meg azért sírt, hogy tegyük le. Eleinte majd' megszakadt a szívem. Tammyvel felváltva próbáltuk megnyugtatni. Később, mivel egy orvos sem találta a fizikai fájdalom okát, csalódottak lettünk.

Elérkezett az az idő, amikor a kétévesek anyukái kezdtek összejárni, a gyerekek együtt játszottak, sétálni mentek a parkba. Tammy számára viszont pokoljárás volt ez az időszak. Orvosokhoz, terapeutákhoz mászkált egész nap, hogy végre kiderüljön, mi a baj a lányunkkal. Nem lepődtem meg, hogy a sok utánajárás miatt Tammy sápadt és erőtlen.

Túlságosan is kimerült. Bármikor képes volt elaludni. Amikor Matthew-nak segített a leckében, állát a tenyerébe támasztva, ülve elbóbiskolt. Moziban, újságolvasás közben is szunyókált. Nem befolyásolta sem a stressz, sem a zaj. MRI-vizsgálat közben, ahogy (a szokás szerint sikoltozó) Carly fejét vizsgálták, Tammy az egyenes hátú fémszéken ülve is álomba szenderült.

Később köhögni kezdett. Az erőlködéstől öklendezett, hányt. Többször felírtak neki antibiotikumot, de nem segített. A tüdőgyógyász sem talált semmi rendelleneset. Ez így ment hónapokig. Jobban oda kellett volna figyelnünk, de Piroska sem ismerte fel a bajt a sötét erdőben tévelyegve.

New Jersey-ben voltunk a barátainknál, amikor Tammy csomót érzett a lágyékában. Elszorult a torka a félelemtől. Édesanyja nagyon hirtelen, rákban halt meg 1989-ben, nem egészen hat hónappal azután, hogy New Yorkból Torontóba költöztünk. A nagymamája hasonlóképpen, az ötvenes évei közepén halt meg. Tammy attól félt, ez öröklődő.

Hétfőn reggel az volt az első dolga, hogy elment orvoshoz. A kivizsgálás után elküldték ultrahangra. A technikai személyzet nem

értékelheti az eredményt, a jó vagy rossz hír közlése az orvos feladata. Tammyt kirázta a hideg a nő gondterhelt arckifejezésétől. A lágyékán görgetett ultrahangos érzékelő időnként lelassult, mint ha valami fékezné a mozgását, és Tammy tudta, hogy ez rossz jel.

Visszarohant az orvoshoz, és kérte az asszisztenst, hogy mutassa meg az eredményeket, ne kelljen még egy gyötrelmes hetet várakozással tölteni. A betegség és a fáradtság önmagában is elég rossz, hát még, ha az ismeretlentől való félelemmel párosul. Az orvos az eredményt látva azonnal sebészhez küldte biopszia-vizsgálatra. Újabb várakozás. Újabb gyötrellem.

A sebész már a szövetminta vétele előtt közölte nyugodt hangon Tammyvel, hogy a nyirokcsomó-duzzanatok mérete és alakja alapján rák valószínűsíthető. Rögtön időpontot is kért Tammynek Kanada egyik legjobb rákkutató kórházában.

Az orvos gyanúja beigazolódott, az onkológus pár vizsgálat után nyirokcsomó-daganatot állapított meg. Kemoterápiára volt szükség. Azonnal. Immár egyetlen, hosszú orvosi vizsgálatná vált életünk most még rosszabb lett.

Kezdttem úgy érezni magam, mintha Haitin lennék, vagy Sri Lankán. Olyan helyen, amit folyton természeti katasztrófák sújtanak. A diagnózist követő percekre, órákra nem emlékszem. Fogalmam sincs, hogy éltük túl a következő pár napot. A következő év a vizsgálatok, kezelések, érzelmi kimerülés homályos útvesztője volt.

Minden energiánkat fölemésztette Tammy kezelése, a hétköznapi gondok, és szinte semmi erőnk nem maradt arra, hogy az internetet böngésszük, és Carly számára megfelelő programot találjunk. Mivel Tammy utánaolvasott, tudtuk, hogy az autista gyerekeknél hosszú távú sikert csak „korai fejlesztéssel” lehet elérni. Ám útmutató vagy valamilyen átfogó cselekvési tervet kínáló szervezet,

szakértő azonban nem volt. A szervezés és összehangolás feladata Tammyre hárult.

Szerencsére Carly egyéves korában egy Esther Gold nevű fizioterapeutához kerültünk. Ő a magánpraxisa mellett részmunkaidőben a Northlandben, egy sajátos nevelési igényű gyerekekkel foglalkozó iskolában dolgozott.

Esther mondta, hogy nézzünk utána, van-e hely az iskolában.

– Itt a fizioterápiát és minden szükséges kezelést megkaphat, nem kell a város különböző pontjaira szaladgálni.

Ahogy Tammy elkezdte a kemoterápiát, kikönyörögtünk egy helyet a túljelentkezéssel küzdő iskolában. Mondhatjuk, a rák kedvező mellékhatása, hogy az emberekből együttérzést, segítőkészséget vált ki.

Tammy minden erejével a kezelésre összpontosított, jógával és relaxációval igyekezett a pozitív gondolkodást fenntartani, miközben ellátta a három gyereket. Carly pedig a Northlandbe járt, ahol napi-
rendje fizioterápiából, logopédiából, zene- és művészetterápiából és a szociális készségek fejlesztéséből tevődött össze. Nem szokványos gyerekkor, de nekünk megkönnyebbülést okozott, hogy megtettük a tőlünk telhetőt. Megtanították a lányunkat mindarra, amit mások maguktól tanulnak meg. Olyan apró sikereknek örültünk, mint például, hogy meg tudta fogni a csőrös poharat, tíz percig nyugodtan ült zenefoglalkozásokon, és szín szerint csoportosította az építőkockákat.

A Northlandben töltött évek alatt ismerkedtünk meg Barb Nash-Fentonnal, a beszédpatológussal, aki később Carly tanára, pártfogója és bizalmas barátja lett. Most, tizennégy év távlatából visszatekintve látom, hogy az életben sok minden a véletlenen múlik. Ha nem találkoznunk Estherrel, a Northland létezéséről sem tudunk.

Ha Tammynek nincs rákja, az iskolaigazgató nem lett volna olyan együttérző velünk, és nem vette volna fel Carlyt. A Northlandnek köszönhetjük, hogy találkoztunk Barbbal, aki életünk egyik tartópillére lett az elkövetkező években.

Ebben az évben rá kellett jönnünk, hogy Tammy rákja legalább olyan hatással volt másokra, mint rá. Azt is megtanultuk, hogy nagy betegség esetén a saját félelmeink, hitünk rávetül a barátainkkal, rokonainkkal való kapcsolatunkra. Tammy nagyon gyorsan mellőzni kezdte azokat, akik nem tudtak a betegsége tényével mit kezdeni.

Voltak, akik nem tudták hova tenni bonyolult családtörténetünket, mások viszont kedvességükkel és önzetlenségükkel leptek meg bennünket. Gyakran olyanok, akiktől ezt nem is vártuk, néha teljesen idegen emberek. Eleinte furcsa volt, hogy a barátunk szomszédja felajánlja, hogy elvisz bennünket kocsival, vagy vacsorát főz nekünk. Ilyenkor próbáltam elhárítani az ajánlatot, hogy *köszönjük, boldogulunk*. De hamar rájöttem, hogy ezek az emberek nem kötelességérzetből, hanem valóban segíteni akarnak. A visszautasítás önzés és hülyeség is lett volna. Ekkoriban apósom épp olyan nővel randizott, aki részmunkaidőben étkezdében dolgozott. Arna 1997-ben egész nyáron és ősszel hordta nekünk a fagyasztott ételeket. Mikor próbáltuk kifizetni a költségeit, azonnal témát váltott, vagy mondott valami nevetségesen alacsony összeget. Meleg napokon gyakran hívott bennünket magához fürödni, kikapcsolódni. Matthew és Taryn csúszdázott, én pedig a sekély vizű medencében dobáltam lefől Carlyt, aki szemmel láthatóan élvezte a vizet, mintha az minden szorongását feloldotta volna. Tammy ezalatt pihent, nézte a családot. Látszólag teljesen normális nyári délutánok voltak ezek.

Tammy hihetetlen méltósággal csinálta végig ezt az évet, de újra és újra élete hátralévő részére vonatkozó és a saját halálát feszegető

kérdéseket tett fel az onkológusnak. Még kicsik voltak a gyerekeink: a lányok kettő-, Matthew hétéves.

– Megérem Matthew tizenkettedik életévét, a bar micváját? – kérdezte egyszer.

– Valószínűleg igen – válaszolta tárgyilagosan dr. Reitman, az onkológus.

– És az esküvőjüket? – forszírozta tovább a témát Tammy.

– Nem vagyok benne biztos – hangzott az ugyancsak higgadt válasz.

– Legtöbbször mi a halál oka a nyirokdaganatos betegeknél? – kérdezte Tammy kicsit reszelős hangon. Lehajtottam a fejem. Szerintem vannak kérdések, amiket nem kell feltenni.

– Tüdőgyulladás – mondta az orvos, és készült felállni.

A konzultáció ezzel befejeződött. Olyan kérdést érintettünk, amire Tammy még nem volt felkészülve.

Mint általában mindent, Tammy betegségét is távolságtartással kezeltem, de nem tudtam mindig elvonatkoztatni tőle. Egyik este Tammy az ágyban olvasott, majd elaludt. A kendő, amit éjszakánként azért viselt, hogy ne fázzon meg a feje, lecsúszott róla, és a párnán hevert mellette. Tammy bőre az előző napi kemoterápiától kissé sűrke volt. Be kellett látnom, hogy nagyon beteg a feleségem. Kiszurrantam a fürdőszobába, magamra zártam az ajtót, úgy éreztem, pánik kerít hatalmába.

– Mi lesz velünk? – motyogtam magamban. – Mi lesz velem egyedül?

Remegő kézzel megmostam az arcom. Soha nem gondoltam, hogy harmincöt évesen fölteszem magamnak ezt a kérdést. Tammy nélkül nem tudtam elképzelni az életet, rettegtem attól, hogy ez bekövetkezhetsen. Mindig együttműködtünk, ha meg kellett oldani egy

problémát, ha le kellett győzni egy akadályt. A rák is csak egy legyőzendő akadály volt, amin túl kell lépni. Akadály, de nem végállomás. Ám Tammy állapotát látva, azt, hogy már csak árnyéka önmagának, kibillentem az egyensúlyomból. Elcsentem egy szemet a nyugtatóiból, és visszasurrantam az ágyba.

Kivonat a Northlandi Oktatási Központ szakvéleményéből, 1997. június

Sandra Welsman, fizioterapeuta

Carly két és fél éves aranyos kislány, aki átható fejlődési zavarral (PDD) és autizmus spektrum zavarral (ASD) él, és a spektrum súlyosabb esetei közé sorolható. 1997 márciusa óta jár a Northland alsó tagozatába, állapotában folyamatos fejlődés észlelhető... egyik karját előrenyújtva már képes pár lépést önállóan megtenni. Célkitűzésünk, hogy Carly megtanuljon önállóan járni és állni. A MEDEK-program gyakorlatait végzi. Carly nem túl együttműködő, a gyakorlatoknak ellenáll. Javasoljuk a fizioterápia folytatását a nyáron is...

Kivonat a Northlandi Oktatási Központ szakvéleményéből, 1997. június

B. Nash-Fenton, B.Sc., D.S.P., C.C.C., reg. CASLPO beszédpatológus

Carly a nagyon konkrét jelentésű szavakat már kezdi megérteni... a szülők címkék használatával taníthatják a tárgyak, cselekvések stb. neveit. Rövid szavakat használjanak.

Carly képes két étel közül választani, a fejlesztő munkában képeket használunk... Folyamatos célunk a szemkontaktus megteremtése az interakcióban. Étkezési készségeit foglalkoztató

terapeutával együtt figyeljük. Most tanulja, hogyan kell pohárból inni, egyelőre segítségre van szüksége ahhoz, hogy a folyadékot a szájában tartsa...

Kivonat a Northlandi Oktatási Központ szakvéleményéből, 1997. június

T. Ruben, foglalkoztató terapeuta

Az ismételt felmérés alapján Carly állapotában folyamatos fejlődés észlelhető... Képes önállóan levenni a tépőzárás cipőt, zoknit, nadrágot és inget, ha nem túl szorosak. Fel tudja tűrni a ruha ujját (ezzel sokáig küszködünk), és bele tud bújni a pulóverbe. Az öltözködésben készségesen együttműködő. Carly képes helyből páros lábbal felugrani... Egyedül felül a lábbal hajtható járműre, és löki magát előre. Most tanítjuk biciklit kormányozni, az eséstől való félelem feltehetőleg rákényszeríti majd arra, hogy kormányozzon...

Carly szeretetteljes, mókás gyerek. Öningerlő viselkedésformái – mint a hintázás, plafon bámulása – még mindig gyakoriak, de ritkábban fordulnak elő, ha valami leköti a figyelmét. Ez is bizonyítja, hogy Carly korai éveiben elengedhetetlen az egyéni fejlesztés...

A kezelés ideje alatt Tammynek azt ajánlották, hogy jógázzon, és próbálja ki a vizualizáció módszerét. Egyik nap, amikor hazaértem, éppen lencsét töltött egy zacskóba, majd a számítógép fölött lévő faliújságra erősítette. Tammy sok időt töltött azzal, hogy az interneten rákeresett az életünket meghatározó két problémára, a nyirokdaganatra és az autizmusra. Ahányszor felnézett, a monitor fölött ott látta a zacskó lencsét.

– Ezek olyanok, mint a kicsi kis nyirokcsomók. Ekkorának kellene lenniük, ha egészséges lennék – mondta.

A párnája alá is rakott egy ilyen zacskót. Időnként halkán, suttogva elénekelt egy saját kis dalt, melyben azért könyörgött, hogy a nyirokcsomók zsugorodjanak össze, és múljon el a rákja. Ő, aki mindig azt állította, hogy a rák *nem* harc.

A kezelés lefolyása jól alakult. Őszre a rák visszahúzódott, mi pedig állandó bizonytalanságban éltünk tovább. Tammynek – szakki-fejezéssel szólva – „várunk és figyelünk” típusú rákja volt.

Szokatlanul békés volt a házunk egész évben. Matthew, aki soha nem volt csendes gyerek, most egészen segítőkész lett, és felnőtt módon viselkedett. Élvezte a nagytesó szerepet. A lányok mellett ült és olvasott. Taryn áhitattal csüngött minden szaván, Carly pedig meredt maga elé. Matthew valószínűleg nem kapott annyi figyelmet, amennyi egy hétévesnek kijár, de ennek semmilyen káros hatása nem mutatkozott a viselkedésében.

– Újabb módja annak, hogyan csesszük el a gyerekeinket – mondtam viccelődve Tammynek. – Túléljük.

Úgy beszéltünk neki Tammy rákjáról, ahogy tanácsolták. Anya beteg. A gyógyszerrel ki fog hullani a haja és nagyon fáradt lesz. De az orvosok meggyógyítják. Ezt mantráztuk neki. Azt hiszem, nemcsak az ő, hanem a saját félelmeinket is így csitítottuk.

Matthew lassan kinőtte lobbanékony, hisztis természetét, és kedves fiú lett belőle. Tammy Bo-bo Fejnek hívta; hatalmas koponyájához képest még mindig kicsi volt az agyat támogató életfenntartó rendszer, ez a gyerekest. Pufók arcocskája már kezdett vékonyodni, de ha mosolygott, még mindig csipkednivaló volt. Ez a szörnyű betegség valahogy kihozta a frunkból a kedvességet, ami aztán állandó jellemzője lett.

A lányok épphogy betöltötték a második életévüket. Még kicsik voltak ahhoz, hogy felfogják életünk bizonytalanságát. Nem tudom, Carly mit fogott fel az egészből. Az orvosi szakvélemény a kognitív fejlődés késéséről és megkésett fejlődésről tesz említést. Próbáltunk a két lány számára hasonló napirendet és elfoglaltságot biztosítani, de a kettejük közti különbség szemmel látható volt. Taryn bármit csinált, mindig mosolygott. Rövid, sötét haja, mint az úszósapka, hozzásimult a fejéhez. Carly azonban csak akkor nevetett, ha megcsikíztük, föl-le dobáltuk vagy fürdettük.

Van egy fekete-fehér kép a három gyerekről, amit azon a nyáron készítettem. Taryn a teraszon egy székre kapaszkodva áll. Széles vigyorral bámul a kamerába. Mellette a földön ül Carly, széttett lábakkal, hogy az egyensúlyát ne veszítse el. Mindkettőn fodros, nyári ruha. Carly a buggyokban úgy fest, mint a tejszínhab. Fölfelé néz, töprengve, lefelé görbülő szájjal, tágra nyílt szemekkel szemléli az égboltot. Matthew, a nagytesó, keresztbe font karral a székek támaszkodva, védelmezően néz le hűgaira. Jellemző kép róluk. A védelmező fiú. Egy jókedvű, játékos ripacs és egy égre bámuló, távolodó lány.

1997 augusztusában volt Tammy utolsó kezelése, ám a hónapok múlása nem jelentette a betegség teljes megszűnését. Az elkövetkező években rendszeresen járt ellenőrzésre, s ez folyamatosan arra emlékeztetett bennünket, hogy minden tünetmentes napnak örülni kell. Minden egyes napnak, mely nem hozta magával a rák kiújulását. Minden éjszakai verejtékezés, szokatlan horzsolás, huzamosabb köhögés, duzzadt nyirokcsomó pánikot keltett Tammyben, amit csak az orvos megnyugtató szavai oszlattak el. A felülvizsgálatokra nem tudtunk úgy tekinteni, mint befejezésre. A várakozás olyan volt, mintha a homokóra lassan pergő homokszemeit figyelnénk.

Tudtunkra adták, hogy Tammy nyirokdaganata kezelhető, de nem gyógyítható.

A kemoterápia befejeztével mindenesetre Tammy kezdett megszabadulni a szürreális év különféle termékeitől. A parókákat és a rákgyógyításról szóló könyveket elajándékoztuk. Az étrendkiegészítőket, gyógyszeres üvegeket kidobtuk. A Zora Neale Hurstontól kapott képeslapot megtartotta. Ezen egy idézet olvasható: „Vannak évek, melyek kérdéseket tesznek fel, és vannak, melyek válaszolnak.” Nem tudtam, hogy akkor éppen melyikben voltunk, de addig, amíg a kető semlegesíti egymást, szerintem minden rendben. Végül Tammy levette a lencsészacskót is a faliújságról. Nem dobta ki, csak az íróasztal fiókjába tette.